

Hoor en wederhoor in de wetenschapsjournalistiek*

Hans van Maanen

23 november 2007

Het onderwerp van deze beschouwing is hoor en wederhoor. Een beetje tegen mijn gewoonte in wil ik dit keer eens niet precies vertellen hoe het zit, maar meer een probleem schetsen waarmee ik zelf geregeld worstel, en dat eens aan u voorleggen. Althans, daar wou ik mee beginnen. In het tweede deel van mijn betoog vind ik natuurlijk toch weer van alles.

De directe aanleiding voor mijn verhaal is een artikel dat eerder dit jaar in de *Journal of the American Medical Association* stond, over mogelijk verhoogde sterfte door het gebruik van vitamine A, C en E en bètacaroteen.¹ Ik vond het een gedegen verhaal, dat bovendien goed liet zien dat eigenlijk al sinds 2002, sinds de *American Heart Study*, vrij zeker is dat antioxidanten niet goed voor je zijn maar integendeel de dood dichterbij brengen: geen enkele studie vindt nog een significant verlaagd risico, veruit de meeste studies komen met hun schatting uit op een verhoogd sterfterisico.

Het probleem ontstaat als je, zoals het een goed wetenschapsjournalist betaamt, op zoek gaat naar een tegengeluid. Wat vinden de vitaminefabrikanten, en de door hen betaalde onderzoekers ervan? Vitamines vormen, net als geneesmiddelen, een miljardenmarkt waar grote rechtszaken over prijsafspraken en misleidende reclame aan de orde van de maand zijn. Het is geloof ik ook de enige markt waar fabrikanten op een gegeven moment miljoenenboetes hebben betaald wegens overtreding van de kartelwetgeving.

De reactie van de vitaminehandel was enigszins voorspelbaar. Het onderzoek deugt niet, Bjelaković heeft alleen de onderzoeken genomen die hem

*Rede uitgesproken ter gelegenheid van de uitreiking van de Glazen Griffioen, Felix Meritis, Amsterdam.

1. G. Bjelaković, D. Nikolova, L. L. Gluud, R. G. Simonetti en C. Gluud: Mortality in randomized trials of antioxidant supplements for primary and secondary prevention: systematic review and meta-analysis. *JAMA*, 28 februari 2007, p. 842-857.

het beste uitkwamen, en een verhoogd risico van 15 procent is ondenkbaar hoog.

Mijn dilemma is duidelijk. Bjelaković heeft helemaal niet alleen de onderzoeken genomen die hem het beste uitkwamen, en een verhoogd risico van 15 procent is juist heel klein, maar het is niet niks als miljoenen mensen die antioxidanten slikken. Moet je zo'n weerwoord plaatsen, of laat je het maar zitten? Als je het weglaat, krijg je allicht het verwijt dat je je werk maar half gedaan hebt. Als je het plaatst, moet je er eigenlijk meteen bij zetten dat de kritiek misplaatst is en wel hierom.

En soms weet je niet of het weerwoord deugt, en moet je de oorspronkelijke onderzoekers weer confronteren met de kritiek. Voor je het weet zit je dan al in de derde ring van de hel van de oneindige regressie — 'turtles all the way down'. Klopt het weerwoord, en wie bepaalt dat? Moet de lezer niet weten dat er geen fatsoenlijk weerwoord was? Bjelaković zei, toen ik hem met de kritiek van de vitaminefabrikanten confronteerde, niet ten onrechte dat hij die kritiek altijd kreeg, maar dat de tegenwerpingen altijd snel tegen journalisten wordt geuit en nooit eens in een wetenschappelijk tijdschrift waar je met goede argumenten en referenties moet komen.

Ja, zullen veel journalisten meteen denken, maar dat kost allemaal wel erg veel tijd. De krant wacht niet, en voor je het weet zoeft tijdens je gebel de sluitingstijd voorbij. Van dat argument ben ik niet zo heel erg onder de indruk, maar misschien komt dat omdat ik al een tijdje de drukinkt niet meer geroken heb. Ten eerste denk ik dat een journalist die al wat langer meeloopt zijn bronnen wel heeft zodat hij snel een rondje gemaakt heeft. Ten tweede heb ik zelf liever een wat dunnere krant waarin alles wat erin staat goed is uitgezocht, dan een dikke krant waarin twintig à zeventig procent van de berichten niet helemaal klopt. Misschien zou ik voor zo'n dunne krant zelfs nog wel wat meer willen betalen, maar goed.

Hier is nog een wat ouder voorbeeld waarin het probleem aardig tot uitdrukking komt. Amerikaanse onderzoekers hadden monsters van de botten van een goed geconserveerde *Tyrannosaurus rex* genomen, en geopperd dat het beest niet koudbloedig en dus een beetje dom was, maar misschien wel warmbloedig en slim.² Er valt inmiddels een hoop op dat onderzoek af te dingen, maar het was voor die tijd, 1994, netjes gedaan.

In een redactioneel commentaar in hetzelfde nummer van *Science* lieten critici echter geen spaan heel van het idee.³ Het ging zelfs zo ver dat er

2. R. E. Barrick en W. J. Showers: Thermophysiology of *Tyrannosaurus rex*: Evidence from oxygen isotopes. *Science*, 8 juli 1994, p. 222-224.

3. V. Morell: Warm-blooded dino debate blows hot and cold. *Science*, 8 juli 1994, p. 188.

bezwaren werden opgeworpen die de twee onderzoekers al in hun artikel hadden ondervangen. Wie alleen het commentaar leest, denkt allicht dat er broddelwerk is afgeleverd. Hier word je dus door de wederhoor geheel op het verkeerde been gezet.

Een goed voorbeeld is ook het klimaatdebat. En natuurlijk intelligent design, de alternatieve geneeswijzen, vaccinaties, melk, mobiele telefoons — maar vooral het klimaatdebat. Onder het heilig mom van de wederhoor krijgen de grootste querulanten en de raarste praatjesmaker in de krant en in de tv het woord. Ze hebben er een dagtaak aan.

Ik ben niet de enige die zich hierover opwindt, getuige een ontboezeming van de chef van de wetenschapsredactie van de Volkskrant, Martijn van Calmthout.⁴ Terwijl de discussie onder deskundigen allang verleden tijd is, mogen de querulanten nog eens komen beweren dat het vroeger heus ook heel warm was, of dat er geen rekening is gehouden met de zon, of met warmte-eilanden. Op mijn netvlies staat nog steeds een uitzending van Pauw & Witteman waarin zo'n zelfbenoemde klimaatscepticus mocht leeglopen zonder dat de interviewers enige kritische vraag stelden. En als je daar dan wat van zegt, krijg je meteen te horen dat je oproept tot censuur omdat in de journalistiek immers 'de dure plicht van hoor en wederhoor' geldt.⁵

Journalisten die niet weten hoe de wetenschap werkt, denken dat ook daar alle meningen even zwaar wegen, net zoals in de Tweede Kamer of in de voetbalkantine. De een zegt dit, de ander zegt dat, en als journalist zet je ze netjes tegenover elkaar en heb je je werk gedaan. Maar als de wederhoor wordt vrijgesteld van journalistieke controle, komt er alleen maar méér onzin in de krant, en dat willen we ook niet.

Het is een bekend menselijk mechanisme: je hoort iets, en je denkt: 'O ja, dat zal wel waar zijn.' Dan komt er iemand die zegt dat het onzin is, en dan denk je: 'O ja natuurlijk', en dan geloof je dat. Het laatste wat je hoort, is waar — daarom zijn al die leuke boekjes met misvattingen zo populair.

Hoor en wederhoor is in de wetenschapsjournalistiek dus, in ieder geval op het eerste gezicht, wat anders dan in andere vormen van journalistiek. Niet dat het in de gewone journalistiek altijd even duidelijk is. Soms wordt iets gewichtig hoor en wederhoor genoemd wat in feite het normale journalistieke handwerk is.

Twee voorbeelden uit de Volkskrant — niet omdat het daar zo vaak misgaat, maar omdat ze daar een ombudsman hebben, de onvolprezen Thom

4. M. van Calmthout: Doel klimaatsceptici is verwarring zaaien in het publieke debat. Volkskrant 22 februari 2007.

5. P. Witteman: Roep om censuur. VARA TV Magazine, 7 april 2007.

Meens, die de vinger op de zere plekken in de eigen krant legt.

Het ging bijvoorbeeld gruwelijk mis toen een nog wat onervaren verslaggeefster een anonieme brief in handen kreeg en naliet volgens les 1 de beschuldigde zelf eens te bellen om te horen wat die ervan vond.⁶ De brief bleek een verzinsel, en iedereen was boos.⁷

Scenarioschrijver Ger Beukenkamp beschuldigt Mabel Wisse-Smit in een interview ervan drugskoerier te zijn geweest, en het enige wat de redactie erbij zet, is een reactie van Wisse-Smit.⁸ Ik zou zeggen: aan het werk jongens, zoek dat eens tot op de bodem uit. Dit is geen hoor en wederhoor, dit is ongekookt op het bordje van de lezer gegooid met de gedachte: zoek het verder zelf maar uit.⁹

Terwijl dat juist het leuke is van journalistiek. Je krijgt een ANP'tje op je bureau, je hoort eens wat in een wandelgang, en je gaat uitzoeken hoe het nou precies zit. Is het werkelijk waar dat het gevaarlijk is om over te gaan op een goedkope cholesterolverlager zoals de fabrikant van een dure cholesterolverlager ons wil laten geloven?¹⁰ Moeten we niet op z'n minst eerst weten door wie dat onderzoek betaald is?

Zou het echt waar zijn dat melk goed is voor elk als een hoogleraar dat meldt?¹¹ In zijn oratie voor een zetel die betaald is door de zuivelindustrie? En hijzelf vooral verstand heeft van koeien?

Een journalist is een poortwachter, geen doorgeefluik. Dan kun je net zo goed een weblog beginnen, als je alles rijp en groen zo snel mogelijk op het net wil pleuren. Dat is juist het verschil tussen een krant en het internet, lijkt mij, en dat verschil dreigt te verdwijnen. Het is trouwens opmerkelijk dat alle kranten dat bericht van Pfizer wel op het net zetten, maar dat het de papieren krant niet gehaald heeft. Hetzelfde geldt voor die gezonde melk – het zou een interessant onderwerp voor een eindschrijftie zijn.

Terug naar hoor en wederhoor in de wetenschapsjournalistiek. De oplossing van het dilemma ligt erin, denk ik, nog eens goed na te denken over de betekenis van 'wederhoor'. Laten we daarom, voor het tweede deel van mijn betoog, opzoeken wat de vorige druk van de Grote Van Dale erover zegt. Zoals de Vereniging tegen de Kwakzalverij heeft ondervonden, vinden we

6. M. Dinjens: Zuidoost wist al jaar van misstanden. Volkskrant, 9 augustus 2007.

7. T. Meens: Anonieme brief met vervelende gevolgen. Volkskrant, 1 september 2007.

8. J. Hoedeman: Het leven als verhaal. Volkskrant, 29 september 2007.

9. T. Meens: De krant en de reputatie van Mabel. Volkskrant, 6 oktober 2007.

10. 'Switchen' van Lipitor® naar simvastatine verhoogt risico op hart- en vaatziekten. Persbericht Pfizer, 4 september 2007.

11. Melk onmiskenbaar gezond voor de mens. Persbericht Wageningen UR, 11 oktober 2007.

daarin altijd wel een stok om de hond te slaan.¹² Vooral de tweede betekenis doet het daarbij goed, en we zullen dus eens kijken wat het woordenboek zegt bij ‘wederhoren’.

wederhoor (m.), het horen (aanhoren) van de andere partij: het recht van hoor en wederhoor toepassen, beide partijen aanhoren; ...horen (overg.; hoorde weder, h. wedergehoord), 1 nog eens horen, later weer horen: tot wederhorens, bij het afbreken van een telefoongesprek; 2 de tegenpartij horen: (uitdr.) men moet horen en wederhoren, men moet zich van alle kanten laten inlichten.¹³

Het gaat mij inderdaad om die tweede betekenis. Horen en wederhoren in de wetenschapsjournalistiek betekent volgens mij eenvoudig: je van alle kanten laten inlichten. Niet direct het wetenschappelijk artikel voor waar aannemen en als doorbraak of kortje brengen, maar op zoek gaan naar alle kanten.

Niet het persbericht beschouwen als een soort afbakbroodje dat alleen nog even de oven in moet voor het warm de krant in kan, maar het — als het interessant genoeg is — gebruiken als ruw materiaal voor een mooi verhaal zodat de lezer weer helemaal op de hoogte is.

Niet het wetenschappelijke artikel plompverloren voor waar aannemen — ‘het is immers wetenschap’ — maar ook de context en de achtergrond zoeken. De vraag waarom het juist nu in de krant zou moeten, waarom onderzoekers dit beweren en wat anderen ervan vinden.

Want dat is nu juist het aardige van wetenschap: het is een sociale onderneming, waarbij iedereen voortbouwt op recente resultaten van anderen. Er is altijd iemand te vinden die er minstens zoveel verstand van heeft, die een nieuwe invalshoek weet, of nog wat extra informatie of een appeltje te schillen. Aan wetenschappelijk onderzoek ligt altijd ruzie of onenigheid ten grondslag — anders zou er immers geen reden zijn om iets wetenschappelijk uit te zoeken.

Hoor en wederhoor in de wetenschapsjournalistiek is dus de queeste naar context. Zo’n bericht over Pfizer krijgt pas betekenis als je weet dat er een enorm omzetverlies voor de fabrikant dreigt doordat artsen en verzekeraars liever de goedkope, octrooivrije cholesterolverlagers laten slikken dan de dure. Zonder die context heeft het bericht bijna een tegengestelde lading. Als je weet dat de melkreclame wordt uitgesproken door de directeur van Campina, liggen de zaken toch anders. Dat betekent niet dat hij ongelijk heeft, maar het hoort erbij te staan.

12. H. van Maanen: *Wie zalft er dan wèl kwak?* Volkskrant, 9 juni 2007.

13. Van Dale: *Groot woordenboek der Nederlandse taal*, 12e druk, 1992

De belangrijkste wederhoor-vraag die je aan een onderzoeker kunt stellen — uiteraard na de vraag of hij misschien betaald wordt door de farmaceutische industrie — is dan ook: ‘Kunt u mij het telefoonnummer geven van iemand die het hierover niet met u eens is?’ Niet alleen hoor je dan al gauw of je met een authentieke wetenschapper te maken hebt, het zet je ook snel op het spoor van de wederhoor.

Een van de stellingen die Peter Vermij en ik tijdens de Bessensap-bijeenkomst in de lente van 2007 aan het publiek voorlegden, was de kwestie, of je wetenschappelijk nieuws in de krant wel op een enkele bron kon baseren. We hadden er zelfs een prachtig afschrikwekkend voorbeeld bij gezocht,¹⁴ maar eigenlijk tot onze verbijstering zagen de meeste aanwezigen — journalisten en voorlichters — het hele probleem niet zo. Terwijl in bijna alle andere takken van journalistiek wel het besef lijkt te zijn doorgedrongen dat één bron geen bron is, leek de meerderheid van de zaal daar geen enkele moeite mee te hebben.

Het zou, alweer, een interessant scriptie-onderwerp zijn: hoeveel wetenschapsnieuws wordt als geïsoleerd incident gebracht, met alleen de onderzoeker zelf als bron? Wat mist de lezer daardoor?

Ik heb ter gelegenheid van deze lezing eens extra opgelet, en er zijn eigenlijk maar heel weinig stukken in de kranten te vinden waaruit blijkt dat de wetenschapsjournalist zich werkelijk heeft afgevraagd wat andere onderzoekers er nou van vonden. Neem het meest geruchtmakende onderzoek van de herfst van 2007: de rol van voeding en kanker.¹⁵ De meeste kranten stonden er vol van, en het onderwerp was niet van de televisie te slaan.

Als ik mijn metajournalistieke werk goed gedaan heb, heeft alleen Sander Becker van Trouw er stevig over rondgebeld en aan andere onderzoekers gevraagd wat we hier nu van moesten denken. Er kwam dan ook een prima stuk in de krant dat het allemaal wel meeviel met vlees en misschien zelfs wel met de vleeswaren.¹⁶ Het grappige is, als je daarna op internet kijkt, zie je dat de reacties van lezers zelfs op dit genuanceerde stuk bijna allemaal vijandig van toon zijn — schei toch uit met je bangmakerij. Dat zou ook wel eens aardig zijn om uit te zoeken, en eens over na te denken.

Of neem het verhaal over acrylamide en het risico op kanker van de Maastrichtse onderzoekster Janneke Hogervorst,¹⁷ waarmee de NRC onmiddellijk

14. G. Bosman: Mes in migraine. Noorderlicht, 27 januari 2006.

15. World Cancer Research Fund: Food, nutrition, physical activity and the prevention of cancer: a global perspective. Washington DC: AICR, 2007

16. [S. Becker] Advies: Laat rood vlees, maar met name vleeswaren staan. Trouw, 1 november 2007.

17. J. Hogervorst e.a: A prospective study of dietary acrylamide intake and the risk of

uitpakte.¹⁸ Haar wetenschappelijke artikel werd voor zoete koek aangenomen, en als enige bron voor het krantenstuk gebruikt. Zelfs als het prima onderzoek is – en wie ben ik om daaraan te twijfelen – zou het dan niet journalistieker zijn geweest om ook eens een onafhankelijke epidemioloog te vragen, en niet alleen de promotor van Hogervorst? Vind je niet altijd een verband als je er genoeg zoekt? Waarom is het verband er niet bij borstkanker en wel bij ovariumcarcinoom? En misschien had de deskundige er dan meteen op kunnen wijzen dat ‘postmenopauzale niet-rokende vrouwen’ misschien niet past in de kop, maar toch niet zomaar hetzelfde is als ‘mensen’. En dat de pepernoot nu juist niet iets is om je op jaarbasis zorgen over te maken. Hier is het minder grappig dat de internetredactie besloot juist die pepernoten nog even stevig aan te zetten – het was tenslotte bijna Sinterklaas.

Ik ben de eerste om toe te geven dat het soms lastig en onplezierig is om zo’n rondje te maken – ook in de wetenschapsjournalistiek moet je niet alle verhalen kapot willen checken, en ik had hier natuurlijk eigenlijk Wim Köhler om een weerwoord moeten vragen – maar het gaat mij hier om het signaleren van een probleem. Het niveau van de wetenschapsjournalistiek kan een stuk hoger in Nederland, en dit lijkt mij een onmisbare eerste stap.

In Amerika, waar de kwaliteitskranten een wat strakkere mores hebben dan de onze, schijn je geen verhaal langs de eindredactie te krijgen als er geen commentaar van een onafhankelijke onderzoeker bij staat. Je moet laten zien dat je je journalistieke rondje gemaakt hebt. Dus naast de man van het Wereld Kanker-onderzoeksfonds ook iemand van het Koninklijk Wilhelminafonds, en iemand van het Voedingscentrum, en iemand van een patiëntenvereniging, en misschien zelfs iemand die erop wijst dat de hele exercitie, die miljoenen gekost heeft en een doublure is van alle meta-analyses die toch al elke week verschijnen, wel veel publiciteit heeft opgeleverd maar geen kankerpatiënt het leven gered heeft. Ik noem maar wat.

Ik weet niet of zoiets in Nederland ook vaste regel moet worden.¹⁹ Het kan ook tot rare toestanden leiden – zoals inderdaad de plichtmatige alternatieve genezer die nog even het zijne over vaccinatie mag zeggen, of de antroposoof die wil waarschuwen dat melk heel onnatuurlijk is, de astronoom die het allemaal erg interessant vindt maar meent dat het in nader onderzoek moet worden aangetoond. Daarom moet het werk gedaan worden door een wetenschapsjournalist die van wanten weet, die ook het weerwoord zelf weer

endometrial, ovarian, and breast cancer. *Cancer Epidemiology, Biomarkers and prevention*, november 2007, p. 2304-2313.

18. W. Köhler: Kankerverwekkende baksels. Verhoogd risico op kanker door acrylamide bij mensen aangetoond. *NRC Handelsblad*, 13 november 2007.

19. M. Enserink: De Bosman-regel. www.wetenschapsjournalisten.nl/blog/?p=88.

kritisch kan bekijken en tot een samenhangend verhaal kan smeden. Het is echt een vak.

Misschien is het meteen wat veel gevraagd, maar ik denk dat de gedachte — geen wetenschappelijk bericht in de krant zonder wederhoor, zonder dat je je van meer kanten hebt laten inlichten — de moeite van het overwegen waard is. Het knapperig opbakken van persberichten, of het voor de arbeiders verklaren van Nature en Science, is gehalveerde wetenschapsjournalistiek. Hoar en wederhoor in de wetenschapsjournalistiek gaat over het bieden van context, het laten zien van vraag en antwoord, van belangen en motieven, van zin en onzin. Alleen daarmee kunnen mensen een touw aan de berichten vastknopen, en alleen zo kunnen ze bepalen of ze wetenschappelijke ontwikkelingen willen toejuichen of niet, of ze ervoor willen betalen of niet, of ze ze willen bevorderen of niet.

Het is meer dan het overwegen waard, het is een eerste noodzakelijke stap om de wetenschapsjournalistiek in Nederland op een hoger plan te brengen: men moet horen en wederhoren in de wetenschapsjournalistiek.